

KORMÁNYZÓ POPULIZMUS

A Fidesz ellenség- és identitáskonstruáló populizmusa

Böcskei Balázs

(Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Társadalomtudományi Központ PTI,
Milton Friedman Egyetem)

*A tanulmány beérkezett: 2019. június 6., opponálás: 2019. június 12 – 2020. április 29.,
véglegesítve: 2021. október 3.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A populizmus kifejezést gyakran a szakirodalom egy része az illiberális, az autoritárius és egyéb jelzős, nem liberális demokráciák sajátosságának tekinti. Az ezekhez hasonló megközelítések figyelmen kívül hagyják a demokráciatípusok különbözőségét, a liberális demokráciát „a” demokráciával, a populizmust pedig az antidemokratikus, antipluralista és antiliberális gondolattal azonosítják. A populizmus fogalmának konceptualizálását követően a tanulmány bemutatja, hogy a magyarországi kormányzó jobboldal populizmusában hogyan töltődnek fel tartalommal a „mi” és az „ők” kategóriák, ezzel pedig hogyan épül fel a Fidesz populizmusa, mint politikai logika és diskurzus. Ezt követően az írás a Fidesz és a jobboldali kormány ellenségkonstruáló folyamataival, annak példáival és szemléltetésével folytatódik. Végül a tanulmány arra a következtetésre jut, hogy a Fidesz populista diskurzusában és politikai logikájában a 2010-et megelőző sajátos – magyar viszonyokra alkalmazott – inkluzív jegyekkel is bíró populizmus-variánst teljes egészében a kizáró populizmus váltotta fel.

Kulcsszavak: Fidesz ■ kizáró populizmus ■ ellenségkonstruálás ■ nyelvpolitika ■ identitáspolitiká

A rendszerváltást követő magyar politikatörténetben egyedülálló, hogy egy párt egymást követő három alkalommal is kétharmados többséghez jusson, 2010 után a magyar jobboldal pártjának, a Fidesznek sikerült mindezt véghezvinni. Annak függvényében, hogy mely intézményi, politikai vagy éppen politikai kulturális tényezőkre helyezük a hangsúlyt, úgy ennek számos magyarázata van a magyarországi és a nemzetközi szakirodalomban (Matthes, 2016: 323–334.; Bogaards, 2018: 1481–1499.; Bugarcik–Kuhelj, 2018: 21–33.; Bangstad–Bertelsen–Henkel, 2019: 98–113.). Az egyik legismertebb megközelítés a hibridizáció elméletével magyarázza az okokat, amely ennek megfelelően intézményközpontú változásokra fókuszál, és a liberális demokrácia vég-

Politikatudományi Szemle XXX/4. 61–79. pp. © Társadalomtudományi Kutatóközpont
<https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2021.4.61>

pontja felől írja le a változásokat (Bozóki–Hegedűs, 2018: 1173–1189). Egy további megközelítés az Orbán Viktor fémjelezte politikát a plebiszciter vezérdemokrácia intézményesüléseként írja le (Körösényi, 2018, Gyulai–Körösényi–Illés, 2020). Ehhez kapcsolódik az a magyarázat, amely a politikai vezető és vezetés felől vizsgálja a 2010 utáni magyar politikai rendszert és abban a magyar miniszterelnök politikai és közjogi helyzetét (Körösényi–Patkós, 2017: 611–632.). A hagyományos politikatudományi megközelítések mellett virulnak a politikai gazdaságtani vizsgálódások is, amelyek leginkább a rendszerváltást követő neoliberális gazdaságpolitikák kudarcában, továbbá a sajátos, középosztály-barát, illetve az alsóbb társadalmi csoportokat függőségbe hozó redisztribúciós politikákban jelölik meg a 2010-es fordulat, illetve főleg az azóta tartó stabilitás fő okait (Zuk, 2018: 63–84.; Wilkin, 2018; Scheiring, 2019). Heino Nyysönen nem tagadja azoknak a diskurzusoknak a relevanciáját, amelyek a liberális demokrácia elveitől való elfordulásra fókuszálnak, azonban úgy véli, hogy a folyamatok megértéséhez egyéb társadalomtörténeti okokat is be kell vonni. Ilyen lenne például Közép-Európa mint önálló entitás történeti, gazdasági körülményeinek figyelembe vétele, a Nyugat presztízst romboló kelet-európai politikai diskurzusok, továbbá az azok nyomán megszülető nem nyugat-európai ellenidentitások, nemzetképek és Európa-koncepciók felfutásának vizsgálata. Szerinte a térség olyan érintett vezető erői, mint a lengyel Jog és Igazságosság vagy a magyar Fidesz, úgy keretezik a nyugati kritikus diskurzusokat, mint amelyek lejáratják Lengyelország és Magyarország presztízst, és egyfajta „presztízskrízis”-ben akarják tartani az érintett országokat. A jobboldal értelmezésében a Nyugat által kritizált folyamatok voltaképp pont azt jelentik, hogy országaik visszatérnek „saját útjukra” (Nyysönen, 2018: 258–269.).

Az alábbiakban tárgyalt, 2010 után kialakult rezsím legfontosabb jellemzőit Körösényi András a következőkben határozza meg: tudatos cezúrahúzás a 2010 előtti időszakot illetően és rezsimalapítás; permanens rendkívüli politika és autoriter kormányzati módszerek; törekvés a „centrális politikai erőtér” létrehozására¹; kormányzati politikai retorika szintjén a bal- és jobboldali ideológia meghaladása; antipluralizmus és populizmus; etatizmus és paternalizmus; karizmatikus legitimáció; illetve konszolidációs nehézségek² (Körösényi, 2015: 410.). Ez a tanulmány az alábbi jellemzők közül csak a 2010 óta kormányzó magyarországi jobboldal sajátos, politikai szándékaira formált populizmusának (leginkább) nyelvi eljárásaival foglalkozik – melyek politikai cselekvésben, parlamenti és kormányzati döntéshozatalban egyaránt formát és tartalmat öltének.

Mint a fentiekből is kitűnik, számos egymásnak akár nem is ellentmondó, hanem inkább egymással vitatkozó magyarázat él azzal kapcsolatban, hogy mi okozhatta a magyar demokrácia 2010-es antiliberalis fordulatát,³ illetve a

kormányzó jobboldal és pártjának stabilitását. A populizmus már nemcsak egy ellenzéki pozíció, hanem kormányzó pozícióból is gyakorolják (Pappas, 2019),⁴ elég csak a közelmúlt oroszországi, vagy Trump elnökségének amerikai egyesült államokbeli, illetve a lengyel vagy a magyar esetekre gondolnunk, amelyek között a sok hasonlóság ellenére megannyi különbség is akad. Azonban ahhoz, hogy ennek magyar jobboldali sajátosságára, és annak különösen antiliberalis, kizáró jellegére rá tudjunk tekinteni, szükséges bemutatni milyen populizmus-konceptciók tükrében vizsgáljuk az orbánit.

Populizmusról beszélhetünk ideológia, politikai logika, diskurzus vagy politikai stratégia értelemben (Moffit –Tormey, 2014: 383–386.). Ezek egymástól analitikusan kevésbé elválaszthatóak, a későbbiekben a Fidesz kapcsán a populista politikai gondolkodás alapismérvének számító „mi” és „ők” dichotómia és kategóriák meghatározásának jobboldali gyakorlatát, és annak változását mutatom be. Ennek alapján a populizmust, mint politikai logikát és diskurzust vizsgálom, s ennek részeként egyrészt foglalkozom a párt, illetve a kormányzati kommunikáció ellenségteremtésének eljárásaival és magyarázataival, illetve a populizmus mint politikai logika érvényesítésével. Mindezek után arra a megállapításra jutunk, hogy a Fidesz diskurzusát és politikai logikáját tekintve a kezdeti, 2010 előtti időszakra vonatkozó politikai céljainak megfelelően értelmezett befogadóbb szakaszt követően a kirekesztő populizmus irányába mozdult el, illetve azt érvényesíti.⁵

POPULIZMUS KONCEPTUALIZÁLÁSI LEHETŐSÉGEK

A magyarországi politika és domináns szereplője (Fidesz) esetében is a populizmus kifejezését gyakran az illiberális, autoriter és egyéb jelzős, illetve a nem liberális demokrácia jellemzőjeként interpretálják (Magyar, 2016; Müller, 2016). Ezen esetek többségében a demokraciatípusok különbözősége kerül negligálásra, azaz azonosítják a liberális demokráciát „a” demokráciával, a populizmus pedig mint antidemokratikus, antipluralista, antiliberalis gondolat tételeződik. Ettől eltérően ez a tanulmány a kelet-európai új populizmusok tudományos vizsgálatához a demokrácia és a populizmus viszonyának plurális értelmezéséből (Isaac, 2016: 170–174.; Walter, 2017: 166–183.; Stavrakakis, 2017: 523–524.; De Cleen–Glynos–Mondon, 2018: 1–13.; Moffit, 2018: 1–16.; Antal, 2017; Tallár, 2017: 107–131.; Kiss 2018: 81–94.) indul ki, amely szándékaim szerint így szemléletesebben tudja a magyarországi kormányzó jobboldali párt populizmusát bemutatni. A magyar esetben ugyanis nem bizonyul kizárólagos magyarázóerőnek az a más esetekben helytálló megállapítás (Kriesi, 2014: 373.), hogy önmagában a választási rendszer vagy a pártfinanszírozás szabályainak, ezzel pedig a pártok közötti verseny körülményeinek

ellenzékre nézve negatív változásai lennének a populista párt kiemelkedésének kizárólagos okai.

Magyarország esetében nem csupán erőteljes szavazói polarizációról kell beszélnünk (Enyedi, 2016: 210–220.), hanem a populizmusnak általában kevéssé kedvező magas fokú pártrendszer intézményesedéséről is (Enyedi–Bértoa, 2011: 116–142.). A Fidesz 2010-es hatalomra kerülésének idején is alacsony szavazói volatilitás jellemezte a politikai versenyt, a pártok jelentős társadalmi beágyazottsággal bírtak, egy, intézményrendszerében és a választói magatartás kiszámíthatóságát tekintve stabil rendszerről beszélhetünk. Nem csak a politikai rendszer instabilitása nem volt tehát jellemző, hanem az sem állt fenn, mint több nyugat-európai ország esetében, hogy a jobboldali – kormányzó – populizmus megerősödése mögött olyan tényezők lennének, mint a szociális vagy a globalizációkritikai mozgalmak megerősödése, vagy az euroszkeptizmusra vonatkozó keresleti – szavazói igény – erősödése. A nyugati- és a kelet-európai populizmusok (relatív) sikerét az elmúlt évtizedek európai unióra vonatkozó legitimitációhiánya, illetve a képviselőproblematika nemzetállami hangsúlyozása (Taggart, 2006: 286.) azonban önmagában nem magyarázhatja. Ugyanakkor a Fidesz egy visszatérő kommunikációs eleme a „Brüsszel”-kritika, amely a kommunikációban mint a nemzetállami akaratok negligálásnak metaforája kereteződik.

A populizmus fogalma körüli konceptualizálási problémák (Rooduijn, 2018: 362–372.) egyrészt következnek magának a demokráciára vonatkozó tartalmi vitákból, másrészt a populista pártok adaptációs képességéből. A populizmus mint szűken fókuszált ideológia (*thin-centered*), a nép és az elit homogén szembenállásaként értelmezhető. Ideológiaközpontú felfogása alapján a politikának az emberek általános akaratát (*volonté générale*) kell tükröznie, azt kell képviselnie (Mudde, 2004: 147–174.). Szélesebb körben Ernesto Laclau-ra szokás visszavezetni a populizmus politikai logikaként való értelmezését (Laclau, 2007). Utóbbi mentén, ha a laclau-i értelemben vett politikai tárgya az emberek, akkor a populizmus a *politikai* logikája, így pedig minden politika lehet populizmus is egyben. Laclau szerint a populizmus jegyében az addig egymástól elzárt, megszervezettség nélküli igények azáltal, hogy mint igény és követelés felismerésre kerülnek, úgy egyformán érvényessé is lesznek, mely felismerés és érvényesség teremti meg a démoszt. Laclau alapján viszont csak az inkluzív populizmus (Mudde–Kaltwasser, 2012: 147–174.) képes megkonstruálni a nép legitimitását, amelyhez a különbözőségnek és az egyenlőségnek együtt kell artikulálódniuk (McKean, 2016: 797–820.). Mint majd az alábbi esettanulmányban látjuk, a Fidesz populizmusa esetén a folyamat fordított: mind az ellenségkonstruálása, mind a „nép” konstituálása szembe megy a befogadó populizmus jellemzőivel, és szimbolikus, anyagai és politikai értelemben egyaránt a kizáró populizmus jellegét viseli magán.

Egy további megközelítés a populizmust diskurzusként, speciális kommunikációs stratégiaként értelmezi (Taggart, 2000), amelyet a hagyományos és merev intézményektől függetlenül szerveződő tömeg reprezentálásával egy vezér jelenít meg (Moffit–Tormey, 2014: 386.). Végül meg kell említeni a populizmus, mint politikai stílus elgondolását is, amelynek elemeit Mouffit és Tormey a következőkben határozzák meg: az emberekre történő hivatkozás; a krízis, a fordulópon, a válság és az összeomlás percepciója mint helyzetelemzés; továbbá olyan kifejezésmód alkalmazása, mint a nyers, a fenyegető vagy a politikailag inkorrekt beszéd (Moffit–Tormey, 2014: 391.).

A populizmus fogalma körüli konceptualizálási nehézségek abból a kihívásból is adódnak, hogy napjaink politikai zsurnalizmusa a populizmusok között kevésbé tesz különbséget, egyként taglalja őket, függetlenül attól, hogy milyen egymástól eltérő társadalomtörténeti vagy egyéb magyarázata van az adott országban zajló felívelésének. A nyugati-, és kelet-európai populizmusok között a közbeszéd elhanyagolja a különbségeket, továbbá a főáramú nyilvánosság gyakran csak mint veszélyforrásként tekint a jelenségre, amely egyúttal zárójelezi annak demokráciaelméleti elgondolásait. Ez utóbbi eljárás a tudományos megismerést sem kerüli el: éppen ezért van szükség kritikai reflexiókra azokkal a diskurzusokkal kapcsolatban, amelyek a populizmusban kizárólag valami fenyegetést, patológiát, erőszakosságot, repressziót látnak, amelyek ellentmondanak a politika normális, rendezett, professzionális működésének (Taggart–Kaltwasser, 2015: 347.; Stavrakakis, 2017: 523–534.; De Cleen–Glynos–Mondon, 2018: 9.). További bizonytalanság a populizmus fogalma körül, hogy a különböző definíciók során egy annyira inkluzív kategória születik, amely aztán olyan aktorokat is besorol a populizmus alá, akikre az politikatudományi értelemben nem feltétlenül igaz vagy jellemző (Kessel, 2014: 103.; De Cleen–Glynos–Mondon, 2018: 1–13.). Stijn van Kessel szerint a túlságosan kitégítot populizmus-értelmezés elkerülésének érdekében nem lehet populistának tekinteni azokat a szereplőket, akik bár csak egyes elemekben, de használnak olyan komponenseket is, amelyeket az igazán populista erők.

Benjamin De Cleen és szerzőtársai nyomán ugyanis semmiképpen sem tekinthetjük populizmusnak, ha egy politikus populáris módon beszél vagy demagóg megfogalmazásokkal bír, még akkor sem, ha a politikai establishmenten kívül teszi ezt. A populizmus nem is szinonimája a radikális jobboldalnak, a nacionalizmusnak, sem pedig az autoritarizmusnak (De Cleen–Glynos–Mondon, 2018: 5.). Ugyanakkor a Jog és Igazságosság, illetve a Fidesz kapcsán vannak olyan diskurzuselemző munkák, ahol rámutatnak, hogy a populista retorika nacionalista, illetve autoriter elemeket is fel tud venni, s ezek az ellenfelek nemzetből történő kizárásában (Kim, 2020), illetve egy antiliberalis identitáspolitikai képviselőként mutatkoznak meg (Sata–Karolewski, 2019).

Taggart és Kaltwasser összehasonlító tanulmányukban a kormányra került latin-amerikai és európai populizmusok vizsgálatához hat szempontot határozott meg: (1) a kormány struktúrája, azaz hogy parlamentáris vagy elnöki rendszerről beszélünk; (2) nemzetközi aktorok kontroll lehetősége; (3) további belföldi aktorok cselekvési lehetőségei és képessége; (4) ellenzéki vagy kritikus reakciók időzítése; (5) populista erők visszacsapási lehetőségei és a végül (6) a populista követelések tartalma (Taggart–Kaltwasser, 2015: 354–360.). Ez utóbbi szempontok témánk szempontjából főleg azért említendők, mert a Fidesz kezdetben inkluzív populizmusa 2010-et megelőzően olyan állampolgári tapasztalatokat, majd abból fakadó problémákat bontott ki, majd adott rá (nyelvi, politikai) kereteket, mint a rendszerváltást követő évtizedes (neoliberális) gazdaságpolitikák kudarcai, az azokból is fakadó szociális elégedetlenség, vagy a 2002–2010 közötti baloldali-liberális koalíciós időszak korrupciós ügyei. Ezekből olyan állampolgári követelések fakadtak, amelyek különbséglogikája a 2010-ig kormányzó baloldal leváltásában, a „rendszerváltás lezárásában”, a korábbi gazdaságpolitikai és társadalomszerveződési elvekkkel való szakításban jelentkeztek. Ezen igények kielégítésének retorikai szándékával lépett fel a Fidesz 2010-et megelőzően. Ennek a kezdeti, inkluzív populizmus szűkülését, majd bezárulását regisztrálja Hegedűs Dániel is, amikor arról ír, hogyan konstruál 2015 nyarát követően – a menekült- és migránsválság magyarországi tetőzése idején – immáron ellenséget a jobboldali kormányzati kommunikáció az Európai Unióból, a „liberális kozmopolita elitekből”, a „migránspártoló baloldalból”, Soros Györgyből és a liberális NGO-okból (Hegedűs, 2019).

ELLENSÉG- ÉS IDENTITÁSKONSTRUÁLÁS JOBBDALI POPULISTA GYAKORLATA

Az elméleti áttekintést követően a politikai ellenfél megkonstruálásával folytatjuk, ami általában a populizmusnak és a Fidesznek egyik legjellemzőbb tulajdonsága. A továbbiakban a magyar diszkurzív politikatudomány képviselőjéhez fordulva, Horváth Szilvia politológusnak a 2002-es országgyűlési kampányban, az akkor is kormányzó Fidesz ellenfél- és identitáskonstruálásának gyakorlatát vizsgáló munkájának (Horváth, 2006: 161–181.) kategóriái alapján mutatom be a 2010 előtti és utáni Fidesz populista kommunikációját. A Fidesz esetében 2010-et megelőzően is jelen volt az ellenfélkonstruálás, akkor az a „neoliberális, posztkommunista elite” irányult, amely a párt értelmezésében szemben állt politika veszteseinek sokaságával, amit a Fidesz hivatott képviselni. Másképpen fogalmazva: az akkor regnáló politikai osztály, mint egy olyan ellenfél került megkonstruálásra, amellyel szemben a különböző, előbbi

által sértett társadalmi érdekek összessége áll, amelyeknek képviselőjét, saját kommunikációja alapján, a Fidesz testesíti meg.⁶ Ez a 2010 előtti magyar politikai viszonyokhoz igazított kormányzás gazdasági és kulturális veszteseit tömörítő inkluzív jelleg fordul át aztán ellenségkonstruálásba, majd annak kiszélesítésével exkluzív populizmussá.

Horváth alapján az ellenfélkonstruálás első eleme az úgynevezett „folytonosság ereje”. Ez utóbbi annyit jelent, hogy a múlt és a jelen között politikai folytonosság felvázolása történik, leginkább valamely kettő között hasonló elem feltételezése vagy túlhangsúlyozása révén. Vizsgált esetünkben ez azt jelenti, hogy a 2010-ben kormányra került jobboldal a rendszerváltást követő, 1989/1990–2010 közötti időszakot egyrészt az „átmenet időszakának” tekinti, másrészt a „posztkommunizmus” terminusával írja le. E szerint a 1989/1990-es rendszerváltáskor nem szakítás, törés vagy egy új kezdett történt, hanem egy folytonosság állt fent. Ez a kontinuitás a kommunizmus és a 2010-ig fennálló posztkommunizmus között érhető tetten. Utóbbi a jobboldali politikai kommunikációban és nyilvánosságban abban is tetten érhető, hogy képviselői következetesen rendszerváltozás vagy rendszerváltoztatás kifejezését használják a rendszerváltás helyett. Orbán Viktor 2011. november 17-én a Magyar Diaszpóra Tanács alakuló ülésén például így fogalmaz: „Magyarországon az a közvélekedés alakult ki, hogy ezt a korszakot, ezt a strukturálisan leírható korszakot, ezt a posztkommunizmust be kell fejezni. És csak akkor lehet befejezni, hogyha lesz egy olyan hatalmas, nagy parlamenti többség, amely ezt a munkát el tudja végezni. Új alkotmányt ad. Világossá teszi, hogy a pártpolitikában lezárult a kommunista gyökérből fakadó pártok egyeduralma vagy versenyelőnye”.⁷ A Fidesz kommunikációjában tehát a kommunizmus és a posztkommunizmus időszaka alá esik minden olyan rajta kívül álló politikai erő, amelynek személyi kontinuitása van a rendszerváltást megelőző idővel vagy tagja volt az azt követő baloldali-liberális kormányoknak vagy pártoknak. Utóbbiak az előbbi alapján a „le nem zárult” múlt részei lennének.

Ahhoz viszont, hogy folytonosságról beszélhessünk, egyúttal az ellenfél tulajdonságainak kontinuitását is meg kell konstruálni. Ennek egy példája, hogy amikor a baloldali ellenzék az unió egyes intézményeihez vagy szerveihez fordul a magyarországi demokrácia vagy jogállam korrekciója végett, akkor a jobboldali kommunikáció részéről gyakran éri az a vád, hogy „mint a történelem során oly sokszor, a baloldal most is külföld felé fordul”. Ami korábban Moszkva volt, ma Brüsszel – érvelnek a jobboldali politikusok. A baloldal mindenkorai internacionalizmusának, mint „a nemzeti érdek elárulásának” topozsa a jobboldali beszédmódban hidat képez a múlt és a jelen között, értelmezésében így válnak „Moszkva korábbi helytartói” 2018-tól „Soros György ügynökeivé”.

Nem csupán „nemzetközi” jelzős metaforákkal konstruálódik az ellenfél, hanem hazai személyi folytonosságok kommunikációs konstruálásával is. Ilyen lenne például a korábban kormányzó Magyar Szocialista Párt (MSZP) mint „a” baloldal diszkreditálása vagy annak korábbi, évek óta más pártban politizáló egykori miniszterelnökének, Gyurcsány Ferenc személyének hangsúlyozása. A folytonosság megszemélyesítésének, a „személyessé tett konstrukciónak” (Horváth, 2006: 164.) célja, hogy amíg e szereplők testesítik meg az ellenzéket, addig velük csak a múlt térhet vissza. Mivel a választási rendszer Fidesz általi egyoldalú és egypárti megváltoztatása, illetve a versenyhelyzet intézményes szűkítése miatt a korábbi és a 2010 utáni új ellenzékiek stratégiai és erőforrás okokból választási együttműködéseket is kötnek, így a kormánypárt kommunikációja az utóbbiakra is – függetlenül, hogy azok zöldek vagy jobboldaliak – kiterjeszti a stigmatizációs értelmezést. A 2010 után létrejött új politikai pártok sem lesznek egyebek, mint amelyek csak a múltat kívánják visszahozni. Ezzel pedig a jobboldali kommunikáció delegitimálni kívánja az előbbieket pozícióját és választási stratégiáit.

Az ellenségkonstruálás egy következő jellemzője, hogy a politikai kihívót vagy ellenfelet „olyan negatív tulajdonságokkal ruházzák fel, amelyek tőle elválaszthatatlanok, s amelyeken maga nem képes változtatni, s amelyek meghatározzák politikai magatartását” (Horváth, 2006: 165.). Azon a ponton viszont, ahol a másik természetére összpontosul a kommunikáció, ott már ellenfél helyett ellenségkonstruálásáról kell beszelnünk. Murray Edelman a különbségtételt a következőképpen írja le: „Az ellenséget eleve adott és szorososan hozzátartozó vonások jellemzik, amelyek miatt gonosznak, erkölcsstelennek, betegesen romlottnak tekinthető, s ezért állandó fenyegetést jelent” (Edelman, 1998: 91.). A szembenálló felek tehát erkölcsi pozíciók szembenállásaként tételeződnek. Az „erkölcsileg rossz” oldalon lévő baloldalt olyan jelzőkkel írja le a jobboldal kommunikációja, mint „nemzetáruló”, „hazaáruló”, „családellenes”, „hazug”, stb. Mivel az ellenségkonstruálás diszkurzív természetű, így reagálásképpen a másikon oldal is erkölcsi kategóriákkal írja le a Fideszt, úgymint „emberi jogok és demokráciaellenes”, „gonosz”, „diktátor”, stb., amelynek következménye az egyre erősödő polarizáció (Palonen, 2009: 3–30.).

Edelman szerint a hatékony ellenségteremtéshez az is szükséges, hogy a megszólaló kognitív struktúrákat építsen fel (Edelman 1998: 109.). Ennek alapján a társadalmi problémákért nem a társadalmi struktúrák vagy az egyenlőtlenségek a felelősek, hanem „gonosz emberek” döntései. A Fidesz kommunikációja szerint a rendszerváltás utáni évtizedes anomáliákért nem a nemzetközi környezet vagy a folyamatos társadalmi szerkezetváltás a felelős, hanem szinte kizárólag a „kommunisták, a baloldaliak döntései” vagy a baloldali kormányok korrupciós gyakorlata. Az így konstruált világkép és társadalmi valóságértelmezés az ellenségre való állandó keretezés része (kognitív struktúra).

Azaz értelmezésében csak a veszélyt okozók eltávolításával vagy hatalom közelébe engedésének megakadályozásával teremthető rend, amelyet csak az „erős felhatalmazással” bíró jobboldal képes fenntartani. Mindez a jobboldali kommunikációban tapasztalható akkor is, amikor a Fidesz szerint a baloldali-liberális-zöld ellenzék kormányra kerülése esetén ismét eladósodik az ország, elvesznek a családtámogatások, visszaesik a gazdaság, „idegen érdekeknek kerül kiszolgáltatásra a haza”. Az egyik oldalról ez a retorika tehát megszállottságot, addig a másíkról egy politikai narratívát tükröz, amelynek van múltja, jelene és kívánatos jövője. Edelman alapján „a releváns cselekedeteknek létezik egy előírt készlete, a szereplők pedig meghatározott célokat követnek” (Edelman 1998: 110.).

Ez a Fidesz beszédmódjában több dolgot feltételez: egyrészt szerinte a rendszerváltás nem teremtett morális értelemben egyértelmű helyzetet, továbbá a baloldaliak és a liberálisok nem is érdekeltek abban. A magyarországi jobboldal szerint utóbbiak (a posztkommunista gondolkodás) a rendszerváltás előtti politikai folytonosság fenntartásában érdekeltek („idegen, külföldi érdekek képviselésében”), és nem nemzeti érdekekben gondolkodnak. Ennek megfelelően a jobboldali keretezés szerint a baloldal nem áll egy „erős, szuverén Magyarország” pártján, sőt, célja annak megakadályozása.

Ehhez kapcsolódik a kormányzó párt szuverenitás-diskurzusa is. A kormányzó jobboldal érvkészletében az egyes közpolitikai intézkedések is a „magyar nemzeti érdek” kontextusában kerülnek kommunikálásra. A 2010–2022 közötti ciklus egészen végigvonul az Orbán-kormány szabadságharcos forgatókönyve, amelynek középpontjában előbb az IMF, a bankok, a multinacionális vállalatok, Brüsszel, a külföldi energiaszolgáltató cégek, Soros György és az Európai Bizottság álltak. A kormányzat politikai stratégiájának megfelelően például a rezsicsökkentés megvédése (Böcskei, 2016: 70–89.), vagy a bevándorlási kvóta elutasítása a magyar érdekek megvédését is jelenti. A kommunikációban a sikeresség új kritériumává „a magyar társadalom” megvédése lépett elő. Ennek megfelelően a Fidesz interpretációjában a korábbi „poszt-kommunista elit” kormányzati álláspontokra irányuló „támadása” is a „brüsszeli lobbis”, a profitorientált vállalatok, a „bevándorlást pártoló európai elit”, „Soros György nemzetállam gyengítő tevékenységének” megvédése érdekében történik, és a korábbi „magyar érdekeket” negligáló politika restaurálását szolgálja. Leginkább a kormányzati Soros-diskurzus egy eleme alapján lehet azt érzékeltetni, hogy mit is jelent, hogy a meggyőződéskészletet folyamatosan át kell rendezni akkor, amikor állításait valamilyen támadás éri (Edelman, 1998: 110.). Ilyen például, amikor maguk a kormányzati megszólalók sem tudják bizonyítani azt, hogy hazai és európai parlamenti képviselők Soros György lobbistái lennének („Soros-ügynökök”), állításuk szerint ennek magyarázata éppen az utóbbiak ravaszága és ügyessége.

Az ellenségteremtésnek egy további eszköze a szimbolikus személy felmutatása, és ennek megjelenítője a kormánypárti kommunikációban, nevezetesen a korábbi miniszterelnök, Gyurcsány Ferenc, aki kapcsán ismét a politikai ellenfél morális természetéről lehet értekezni, mégpedig annak a jobboldal által épített „hazugjellegéről”. Az említett 2006. május 26-án, egy hónappal a parlamenti választási győzelem után az akkori kormányzó párt (MSZP) frakciójának zárt ülésén tartott záróbeszédet, amelyben a bevezetendő reformok szükségessége mellett érvelt és többek között a korábbi költségvetési politikákra utalva olyan mondatokkal élt, minthogy: „Nyilvánvalóan végighazudtuk az utolsó másfél-két évet. Teljesen világos volt, hogy amit mondunk, az nem igaz.” A beszéd szeptember 17-én, mai napig tisztázatlan módon került napvilágra, melynek következtében 2006 őszén főleg a radikális jobboldal által szervezett utcai megmozdulásokra került sor. E ponttól kezdve a baloldal számára a jobboldal által kijelölt erkölcsi pozíció a „hazug”. Ennek fenntartása érdekében azóta is minden ellenzéki aktivitás mögött Gyurcsány Ferenc politikai szándékait keresi és kommunikálja a Fidesz, erkölcsileg delegitimálni akarva ezzel az ellenzék pozícióját.

Ezen a ponton értünk el a kormányzati szinten képviselt populizmushoz. A Fidesz 2010 előtt ellenzékben is a „nép”, a „magyarok”, az „emberek” képviselőiként jeleníti meg magát, az utóbbi években kormányzati pozícióból is erősítette a „mi, magyarok” beszédjét. Ugyanakkor a diskurzusba bevontak, majd kizártak köre változott az évek során annak megfelelően, hogy a Fidesz a 2010-et megelőző inkluzív populizmus felől a kizáró variáns felé mozdult el (Mudde–Kaltwasser, 2012: 158–166.). Anyagi dimenziót tekintve közös mindkettő populizmusban, hogy a fókusz a jóléti disztribúción, az igazságosabb elosztáson van. Azonban míg az inkluzív felfogás olyan társadalmi csoportok felé csoportosítana át, amelyek diszkriminálásra kerültek vagy nem elégséges módon részesültek a jogokból, illetve javakból, addig a kizáró populizmus ezzel ellentétesen kizárna bizonyos társadalmi csoportokat a kedvezményezettek köréből. Mindezt teszi úgy, hogy megnehezíti bizonyos csoportoknak a közéleti és intézményes vitákban való részvételét. Ez megnyilvánul a civil szervezetek támogatásának központosításával, illetve a külföldi támogatások adminisztratív megnehezítésével.⁸ Ez utóbbi leginkább emberi jogi, a jogvédelem, illetve a szociális igazságosság területén aktív szervezeteket érint. Ezzel párhuzamosan a kormányzathoz közeli NGO-k támogatása emelkedett.

A kizárás egy intézményes jele, ahogyan a magyar közszolgálati nyilvánosság kizárólag előnytelen és stigmatizációs keretben számol be a kormánykritikus szereplőkről, kormánykritikus vagy független vélemények és vendégek nem reprezentálódnak a nyilvánosság ezen fórumán. Szemben a 2010 előtti jobboldali kommunikációval, kormányra kerülve leginkább a (felső) középosztály megerősítését célzó adó-, illetve elosztási politikát folytat, továbbá a

családpolitikai, közpolitikai outputokat összeköti a munkalapú társadalom neokonzervatív elgondolásával (Szikra, 2018). További érdekartikulációs szűkítés figyelhető meg a kultúra és annak finanszírozásának területén is, amelynek egyik jele az addig független kulturális intézmények közvetlen kormányzati vagy személyzeti politika alá vett kontrollja (múzeumok, irodalmi ügynökségek, színházak, bírálóbizottságok, állami ösztöndíjak rendszerének kontrollja) (Kristóf, 2021). Mindezek teljesen ellentétesek az inkluzív populizmus azon jellemzőjével, hogy az addig kevésbé reprezentált vagy erőforrás nélküli csoportok aktivitása és érdekképviselési hatékonysága erősödjön. Utóbbi a „mi” kitágítására törekszik, a kizáró populizmus esetében viszont az „emberekből” kizárásra kerülnek bizonyos társadalmi csoportok. A kormánypárt a „mi, magyarok” kifejezéssel a nemzet, a társadalom homogén felfogása mellett foglal állást, ami egyúttal a pluralizmus felszámolásának szándékát is jelenti. Ez nem független attól, hogy kritikusatit és az ellenzékietek „bevándorláspártolónak”, „nemzetközi érdek képviselőinek”, „magyarellenesnek”, „magyar kultúra ellenesnek” titulálják, és a „mi, magyarok” kategóriába nem érti bele „öket”. Ennek megfelelően a „brüsszeli, liberális elittel” szembeni magyarok egyedüli képviselőjének a kormányt és/vagy a jobboldalt tekintik.

A politikai és szimbolikus dimenzió túl a Fidesz elmozdulása a befogadóból a kizáró populizmus irányába további intézményi változásokban is tetten érhető. Ennek nemzetközileg is ismert példái a választási rendszer egyoldalú megváltoztatásától kezdve, a párt- és kampányfinanszírozás-, továbbá kampányolási lehetőségek egypárti módosításán vagy az emberi jogi civil szervezetek működési lehetőségének megnehezítéséig⁹ (Freedom House, 2020).

Hangsúlyoznom kell, hogy a 2010 előtti inkluzív populista elgondolások ellenére a jobboldal „mi”-je („mi, magyarok”), mint ami a globális és magyarországi – baloldalnak és liberálisnak tekintett – elittel szembenálló magyarok kategóriái már 2010-et megelőzően is bírt kizáró jellegzetességekkel. Ez azonban antipluralista és antiliberális jegyeket azonban még kevésbé tartalmazott. Ugyanakkor Emilia Palonen a vizsgált időszakhoz képest már korábban arra a megállapításra jutott, hogy már a 2000-es évekre jellemző volt az, hogy a magyar jobboldalon nem volt olyan jelentős igény vagy diszlokációs törekvés, amely ne „mi, magyarok” és „ők, a globalisták” kereten belül artikulálódott volna (Palonen, 2009: 318–334. és 2013: 536–551.). Ennek szemléletes példája Orbán Viktor 2012. március 15-i ünnepi beszéde, amelyben így fogalmazott: „A szabadságharc értelme nem maga a harc, hanem az, ami utána jön. Nem elég a rosszat leszavazni, le is kell győzni és nem elég legyőzni meg is kell teremteni a jót, hogy a rossz ne tudjon visszatérni. Sokat tettünk ezért az elmúlt két évben. Családok százezreit, szabadítottuk ki az adósság csapdából. A bankokat és a multikat bevontuk a közteherviselésbe, van már időtálló alkotmányunk és lebontottuk az utolsó gátakat is a nemzet határok feletti újraegyesí-

tése előtt. Megújítottuk és átszerveztük az államot, megfékeztük a munkanélküliség terjedését. Sokat tettünk, nagyon sokat, de még mindig nem eleget.”¹⁰ 2019-ben a miniszterelnöki beszédben a következőket olvashatjuk: „Azt kívánjuk Európa népeinek, hogy szabaduljanak meg a farkasvakságtól. Vegyék észre, hogy egy liberális európai birodalomban mindannyian elveszítjük a szabadságunkat. Szabad ember csak az lehet, aki egy szabad nemzet fia, és nem egy birodalom alattvalója. Az európai ember csak akkor lehet boldog, ha maga dönthet saját és nemzete sorsáról. [...] Nekünk, magyaroknak is tisztáznunk kell, mit akarunk, mit akarhatunk. Egyetlen nemzet sem akarhat mást, mint ami történelmének lényege”.¹¹ A két idézet között hét év telt el, következtetésem hasonló Palonenéhez: a magyar politikai életben tehát már korábban felhúzásra kerültek már azok a határok, mítoszok, amelyek mentén artikulálódnak a konfliktusok, illetve az értelmezések.

FIDESZ POPULIZMUS, MINT A LACLAU-I POPULIZMUS-FELFOGÁS IDEOLÓGIAI KIFORDÍTÁSA

Amennyiben visszatérünk a kizáró és befogadó populizmus megkülönböztetésének Fideszre történő alkalmazásához, akkor tapasztalhatjuk, hogy a 2010 előtti ellenzéki időszakban jelen vannak a populizmusnak olyan alapfeltételei, amelyről Ernesto Laclau ír (Laclau 2007: 67–77). Ezzel természetesen nem azt állítom, hogy a laclau-i logikát követné, sőt mint azt a későbbiekben bemutatom, gyakorlati értelemben annak inverzét képviseli. Laclau beszél egyrészt a „népet” a hatalomtól – tehát a korabeli kormányzó baloldaltól – elválasztó határvonalról, másrészt a követelések és igények egymáshoz illeszkedéséről, amely által megjelenítésre kerülhet a „nép”. Ez utóbbi összerendeződést a jobboldal vezére a rendszerváltás utáni csalódottság – de leginkább a 2002–2010 között kormányzó baloldallal szembeni elégedetlenség mentén végezte el (Illés–Körösenyi–Metz, 2018: 1–19.). Orbán a 2008-as gazdasági válság magyarázatában nem csak egy pénzügyi krízist látott, hanem az addigi baloldalra jellemző neoliberális gazdaságpolitika- és válságkezelés kudarcát is, amelynek társadalmi költségét a kormányzó eliten kívül mindenki fizeti. Véleménye szerint az előbbiek mindig „jól jártak”, miközben Magyarország és a lakosság eladósításra került. Magyarország következő vezetőjének ezért hazája „függetlenségéért” éppúgy küzdenie kell, ahogy kezelnie szükséges az őszödi beszéd nyilvánosságra kerülésével előálló morális válságot. Ennek érdekében „alkotmányos újjászervezésre”, továbbá a „múlt embereivel” folytatott harcra van szükség, hogy a politika teljesítse azt az elvárást, hogy – miként a kormányzati kommunikáció 2010 után fogalmazott – „nem lesz Magyarország gyarmat”. Az orbáni válságértelmezésből egy, a

„magyarokért törvényeket alkotó” és „magyarok érdekeiért kiálló háborús miniszterelnök” képe bontakozott ki (Illés, 2016: 64.).

Amennyiben a magyarországi jobboldal kormányzó populizmusát a laclau-i rendszerben vizsgálva folytatjuk, úgy annak kirekesztő jellege még inkább világossá lehet. Míg a laclau-i populizmus-gondolat egy baloldali, emancipatorikus, inkluzív elgondolását feltételezi a politikának, addig a tárgyalt kormányzó jobboldal egyre több társadalmi csoportot zár ki a társadalomból (érdekérvényesítésből). Célja immáron nem néplegitim totalitásának olyan konstruálása, amely a különbözőségnek és az egyenlőségnek együtt történő artikulálódásával áll elő, hanem a politikai ellenségkonstruálása. Ennek következménye szimbolikus és intézményes kizárása az általuk nemzetietlennek vélt társadalmi csoportoknak. Nem valós igények és követelések (akár szociális, akár gazdasági vagy egyéb vonatkozásban) összerendezését végzi el, hanem elzár politikai identitásokat azok érvényesülésétől. Mindez megmutatkozik a törvényalkotásban, a média- és piaci viszonyok átrendeződésében és a közpolitika-alkotásban. Nem megannyi érdek összerendezését végzi, hanem a „nép” konstruálása során egyes érdekeknek az általánosból történő folyamatos diszkreditálódását, amelyek aztán az ellenség tulajdonságaivá válnak (pl. szociális igazságosság igenlése, emberi jogok képviselése). A jobboldal rendszerében tehát a kollektív identitások logikája ellentétesen konstruálódik a Laclau-nál megismert jegyében (Laclau, 2019), hiszen azt csak egyetlen társadalmi csoport mentén végzi (saját szavazóira fókuszálva), és nem egy általános társadalmi igény jegyében.

Retorikájában ez utóbbi volt 2010 előtt a „szakítás a neoliberalizmussal” és a „Magyarországot figyelmen kívül hagyó hazai és nemzetközi elittel”. Akkor az egymástól elszigetelt társadalmi csoportokat ennek logikája alapján kívánja egyesíteni, „rádöbenteni” a politikai közösség különböző érdekeivel bíró tagjait, hogy azon az alapon lehet közelebb jutni igényeik kielégítéséhez. Ez utóbbiak aztán úgy kerülnek a jobboldal kommunikációjában interpretálásra, mint amelyek érvényesülését az időközben ellenzékbe kerültek megkívánják akadályozni („nemzetietlen baloldal”; brüsszeli/uniós elit; Soros-birodalom; nemzetközi tőke). A Fidesz kommunikációja ezzel ideológiai keretén belül artikulál számos társadalmi csoportot, de nem reprezentálja az azon kívülieket. Mindennek ellenére magát „az emberek” képviselőjeként, azaz a társadalommal azonosítja. A gyakorlatban ez annyit jelent, hogy minden egyes ügyre visszatérően a fentebb ismertetett ellenségkonstruáló keretet alkalmazza, exkluzív jelleggel. A kormányzati kommunikációban a jobboldal igénye kerül azonosításra a társadalmi igénnyel („mi, magyarok”), és nem beszélhetünk arról, amit Laclau úgy fogalmaz meg, hogy az „egyenértékűségi pillanat megjelenítésének első előfeltétele annak a hatalomnak a (jelentésen keresztül lét-

rejövő) totalizációja, amely a népakartot alkotó igények összességével áll szemben” (Laclau, 2019: 59).

Laclau-val szemben a magyar jobboldal tehát a „mi” és „ők” relációja esetében nem osztályviszonyokban gondolkodik, hanem olyan, a társadalomban jelenlévő vagy létrehozandó identitásokban, intézményekben, strukturális pozíciókban, amelyek együttesen alakítják a (jobboldali) hegemoniaállásait. Az orbáni kormányzó populizmus is abból indul ki, hogy a társadalom maga is egy diszkurzív tér. Ennek következtében a cselekvő által beszélt diskurzus sem lehet csak nyelvi vagy retorikai megfogalmazások kérdése, hanem egyben artikulációs gyakorlat is. Ebből a megvilágításból válhat még egyértelműbbé, hogy miért használ a magyar jobboldal kirekesztőnek tekintett eljárásokat, címkézi ellenfeleit (pl. „Soros-ügynök”, „nemzetietlen baloldal”, „brüsszeli elit”, stb.). Ezzel ugyanis társadalmi relációkat is konstruál. A nyelv a Fidesz esetében is konstituálja a relációkat, jelen esetben azonban kizáró jelleggel. A Fidesz politikai gondolkodásában ez a „mi” és „ők” megkülönböztetése, úgymint „nép” és „elit” a politika terének, a politika tárgykörébe tartozó témák kibővítésének, a politika határainak szélesítésének artikulációja. Az ellenfélkonstruálás hatékonyságát segíti a magyarországi politikai viszonyok már egyik említett fő jellemzője, a polarizáció is, amely a fentiekből következően még inkább a 2010 utáni időszak markáns új politikai dichotomiájává vált (Palonen, 2018: 308–321.).

Ebben a logikában a politikai követelések artikulálásának egy olyan elgondolása történik, amely során a bal- és liberális oldal válik a „mindenkori elit”, míg a jobboldal a „nép”, az „emberek” reprezentánsává. A kormányzó populista jobboldal vezetője számára a politika alapja a „nép” („az emberek”), úgy állítja be magát, mint az igazság hordozóját, amely igazság mivoltát azáltal nyeri el, hogy az eleve nem más, mint az emberi akaratok többségének képvisellete, az „argumentum ad populum” elve. Kritikusan mutatnak rá szerzők (Antal, 2019; Rogers, 2019), hogy ez az eljárás tehát nem egy eredendő neogramscianus gyakorlat, hanem inkább az, amit Stuart Hall nyomán a jobboldali autoriter populizmus fogalma alá szokás besorolni. Nem osztályközpon-tú alapon „beszéli” a diskurzust, és köti meg az egyenértékűség láncolatát, hanem nacionalista keretben elgondolt identitáspolitikai konstrukciót teremt, amelyben a nemzet és faj egymás szinonimáivá válnak, és az általános civilizációs projektbe is illeszkednek. Míg Laclau-nál az egyenértékűség láncolatában korlátai vannak a politikusnak, mégpedig ellentétes és egymással szembenálló igények (Illés, 2013: 137.), addig a magyar kormányzó populizmus a gazdaság területével kezdve a (köz)politika alkotásán át a mediaszerkezetig a követelések és igények egy jelentős részének érvényesülését intézményileg elnyomja.

ZÁRÓ GONDOLATOK

A magyar kormányzó jobboldal 2010 óta olyan jelentős intézményi változtatásokat vitt véghez (Bozóki–Hegedűs, 2018), továbbá az ellenség- és konfliktusgenerálásnak olyan tartalmi és intézményi irányába mozdult el, amelyek megalapozottá tehetik azt a további kutatási irányt, amely a magyar kormányzó jobboldali populizmusra mint veszélyforrásra tekint.

Bár a tanulmány elején említettük, hogy kerülendők azok az értelmezések, amelyek a populizmust mint kizárólag patológikus jelenséget értelmezik, a magyar esetben azonban annak kirekesztő válfaja miatt, az ezirányú aggodalmak legitimnek bizonyulnak. Így szükségszerű normatív következtetéseket is tenni. Napjainkra a Fidesz populizmusa ugyanis egy homogénnek elgondolt nép képzetében rögzült, és ennek megfelelően a közjó értelmezését is annak rendeli alá. Közjóról alkotott felfogása nem plurális, nem a versengő akaratok egyensúlya, hanem kizárólag egy felülről lefelé irányuló kinyilatkoztatás. Mindennek következménye viszont nem csak a pluralizmus jegyében szerveződő intézmények egyoldalú átalakítása lett, hanem a polarizációs tendenciák erősödése is. Ennek megfelelően állt elő, hogy napjainkra sokkal inkább a magyar politikai rendszer autoriter jellegéről (Kis, 2019) kell beszélnünk, mintsem az inkluzív populizmusra jellemző radikális demokrácia szélesítésének lehetőségéről.

JEGYZETEK

- ¹ A „centrális erőter” kívánalma egy olyan intézményi és politikai helyzetet jelent(ett), amelyben sem a baloldali-liberális ellenzéknek, sem a radikális jobboldali kihívónak nincs érdemi lehetősége legyőzni a kormányzópártot.
- ² Jelen esetben ez annyit jelent, hogy az Orbán-kormány folyamatos bel- és külföldi konfrontációja, illetve hatalomgyakorlásának módja egy permanens konfliktusorientált politikafelfogást eredményez kül-, és belföldön egyaránt.
- ³ Orbán Viktor vonatkozó tusnádfürdői beszéde: <https://budapestbeacon.com/full-text-ofviktorbans-speech-at-baile-tusnad-tusnadfurdo-of-26-july-2014/>
- ⁴ Hozzá kell tenni, hogy a „kormányzó populizmus” nem előzmény nélküli, gondoljunk csak a peronizmusra vagy a brazil Lula elnökségére. A kritikai társadalomelmélet politikatudományi reflexiói Margaret Thatcher, Ronald Reagan vagy Pinochet időszakát is a populizmus gyakorlati közé sorolják, és teszik ezt az autoriter populizmus-elgondolás jegyében. A tanulmány a kritikai irodalom áttekintésére nem vállalkozik, de szükséges jelezni, hogy a populizmus fogalma körüli konceptualizálási viták nem mentesek az érték- és ideológiaorientált értelmezésektől sem. A későbbiekben a kritikai baloldali Ernesto Laclau munkásságára e sorok szerzője is hivatkozik, megvilágítva a Fidesz folyamatosan kizáró populizmusát.

- ⁵ A populizmust (gyenge) ideológiaként, politikai logikaként vagy éppen diskurzusként értelmező megközelítések leginkább azért is egymás konkurenciái, mert egészen másként gondolják el a politika folyamatát.
- ⁶ Ezt a megállapítást megerősíti a párt szavazótáborának összetétele, amelyben ekkora már többségében vannak az alsó-, illetve középiskolát végzettek (Enyedi–Fábián–Tardos, 2014), továbbá a párt „plebejus antikommunista” stílusa is (lásd Mike, 2014).
- ⁷ Le kell zárni a posztkommunista korszakot! Orbán Viktor beszéde a Magyar Diaszpóra Tanács alakuló ülésén, Budapesten. Elérhető: <http://2010-2014.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/le-kell-zarni-a-posztkommunista-korszakot>.
- ⁸ Lásd a már visszavonásra került civil törvény.
- ⁹ Freedom House: Nations in Transit 2020. Dropping the Democratic Facade, 2020. Elérhető: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-04/05062020_FH_NIT2020_vfinal.pdf
- ¹⁰ Orbán Viktor miniszterelnök ünnepi beszéde a Kossuth Lajos téren, 2012. március 15. Elérhető: <http://2010-2014.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-miniszterelnok-unnepi-beszede-a-kossuth-lajos-teren>.
- ¹¹ Orbán Viktor ünnepi beszéde az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc 171. évfordulóján, 2019. március 15. Elérhető: <https://www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-unnepi-beszede-az-1848-49-evi-forradalom-es-szabadsagharc-171-evfordulojan>.

IRODALOM

- Antal Attila (2017): *A populista demokrácia természete. Realizmus és utópia határán*. Napvilág.
- Antal Attila (2019): Az autoriter nacionalista és a transznacionális populizmusok. *Kellék*, 61. sz., 155–171.
- Bangstad, Bjørn Enge–Bertelsen, Sindre–Henkel, Heiko (2019): The politics of affect Perspectives on the rise of the far-right and right-wing populism in the West. *Focaal. Journal of Global and Historical Anthropology*, No. 83, 98–113.
- Bogaards, Matthijs (2018): De-democratization in Hungary: diffusely defective democracy. *Democratization*, Vol. 25, No. 8, 1481–1499.
- Bozóki András – Hegedűs Dániel (2018): An externally constrained hybrid regime: Hungary in the European Union. *Democratization*, Vol. 25, No. 7, 1173–1189.
- Böcskei Balázs (2016): Overheads Reduction: Policy Change as a Political Innovation. *European Quarterly of Political Attitudes and Mentalities*, Vol. 5, No. 3, 70–89.
- Bugaric, Bojan–Kuhelj, Alenka (2018): Varieties of Populism in Europe: Is the Rule of Law in Danger? *Hague Journal on the Rule of Law*, Vol. 10, No. 1, 21–33.
- De Cleen, Benjamin–Glynos, Jason–Mondon, Aurelien (2018): Critical research on populism: Nine rules of engagement. *Organization*, Vol. 25, No. 5, 1–13.
- Edelman, Murray (1998): Politikai ellenség konstruálása. In: Szabó Márton (szerk.): *Az ellenség neve*. Józsvöveg.
- Enyedi Zsolt–Fábián Zoltán–Tardos Róbert (2014): Pártok és szavazók, 2002–2014. In: Kolosi Tamás–Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2014*. Társadalmi és Politiológiai Kutatóintézet, 532–557.

- Enyedi Zsolt (2016): Populist Polarization and Party System Institutionalization. *Problems of Post-Communism*, Vol. 63, No. 4, 210–220.
- Enyedi Zsolt–Bértoa, Fernando Casal (2011): Patterns of party competition (1990–2009). In: Lewis, Paul G.–Markowski, Radoslaw (eds.): *Europeanising party politics? Comparative perspectives on Central and Eastern Europe after Enlargement*. Manchester, Manchester University Press, 116–142.
- Freedom House (2020): *Nations in Transit 2020. Dropping the Democratic Facade*. Elérhető: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-04/05062020_FH_NIT2020_vfinal.pdf. Letöltés ideje: 2021. április 3.
- Gyulai Attila–Illés Gábor–Körösényi András (2020): *Az Orbán-rezsim – A plebiszciter vezérdemokrácia elmélete és gyakorlata*. Osiris.
- Hegedűs Dániel (2019): Rethinking the incumbency effect. Radicalization of governing populist parties in East-Central-Europe. A case study of Hungary. *European Politics and Society*, Online First Published: 28 January 2019. <https://doi.org/10.1080/23745118.2019.1569338>.
- Horváth Szilvia (2006): Politikai valóság a Heti Válaszban. Ellenfél- és identitáskonstrukciók a 2002-es választások előtt. In: Szabó Márton (szerk.): *Fideszvalóság*. L'Harmattan, 161–181.
- Illés Gábor (2013): A populizmusról másképp. *Politikatudományi Szemle*, 22. évf., 2. sz., 133–142.
- Illés Gábor (2016): Válságkonstrukciók. Orbán Viktor és Bajnai Gordon válságértelmezésének összehasonlítása. *Replika*, 98. sz., 47–65.
- Illés Gábor–Körösényi András–Metz Rudolf (2018): Broadening the limits of reconstructive leadership: Constructivist elements of Viktor Orbán's regimebuilding politics. *The British Journal of Politics & International Relations*, Vol. 20, No. 4, 1–19.
- Isaac, Jeffrey C. (2016): What's in a Name? A review of What Is Populism? by Jan-Werner Müller. *Journal of Democracy*, Vol. 28, No. 3, 170–174.
- Kessel, Stijn Van (2014): The populist cat-dog: applying the concept of populism to contemporary European party systems. *Journal of Political Ideologies*, Vol. 19, No. 1, 99–118.
- Kim, Seongcheol (2020): ... Because the homeland cannot be in opposition: analysing the discourses of Fidesz and Law and Justice (PiS) from opposition to power. *East European Politics*, Vol. 37, No. 2, 332–351.
- Kis János (2019): Demokráciából autokráciába. A rendszertipológia és az átmenet dinamikája. *Politikatudományi Szemle*, 28. évfolyam, 1. sz., 45–74.
- Kiss Viktor (2018): *Ideológia, kritika, posztmarxizmus. A baloldal új korszaka felé*. Napvilág.
- Körösényi András (2015): A magyar demokrácia három szakasza és az Orbán-rezsim. In: Körösényi András (szerk.) (2015): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Osiris Kiadó–MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet. 401–422.
- Körösényi András (2018): The Theory and Practice of Plebiscitary Leadership: Weber and the Orbán regime. *East European Politics and Societies: and Cultures*. *East European Politics and Societies: and Cultures*, Online First Published September 25, 2018. <https://doi.org/10.1177/0888325418796929>
- Körösényi András–Pátkós Veronika (2017): Variations for Inspirational Leadership: The Incumbency of Berlusconi and Orban. *Parliamentary Affairs*, Vol. 70, No. 3, 611–632.
- Kriesi, Hanspeter (2014): *The Populist Change*. *West European Politics*, Vol. 37, No. 2, 361–378.

- Kristóf Luca (2021): Cultural Policy towards Cultural Politics?: The Case of the Hungarian Cultural Sphere. *International Journal of Cultural Policy*, Vol. 27, No. 2, 191–201.
- Laclau, Ernesto (2007): *On Populist Reason*. Verso.
- Laclau, Ernesto (2019): Populizmus: mit fed a név? *Kellék*, 61. sz., 53–68.
- Magyar Bálint (2016): *Post-Communist Mafia State: The Case of Hungary*. Central European University Press.
- Matthes, Claudia-Yvette (2016): Comparative Assessments of the State of Democracy in East-Central Europe and Its Anchoring in Society. *Problems of Post-Communism*, Vol. 63, No. 5–6, 323–334.
- McKean, Benjamin (2016): Toward an Inclusive Populism? On the Role of Race and Difference in Laclau's Politics. *Political Theory*, Vol. 44, No. 6, 797–820.
- Mike Károly (2014): Az antikommunizmuson túl. *Kommentár*, 3. sz. Elérhető: http://www.kommentar.info.hu/iras/2014_3/az_antikommunizmuson_tul. Letöltés ideje: 2015. szeptember 3.
- Moffit, Benjamin (2018): The Populism/Anti-populism Divide in Western Europe. *Democratic Theory*, Vol. 5, No. 2, 1–16.
- Moffit, Benjamin–Tormey, Simon (2014): Rethinking Populism: Politics, Mediatisation and Political Style. *Political Studies*, Vol. 62, No. 2, 381–397.
- Mudde, Cas (2004): The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, Vol. 48, No. 2, 147–174.
- Mudde, Cas–Kaltwasser, Rovira (2012): Exclusionary vs. Inclusionary Populism: Comparing Contemporary Europe and Latin America. *Government and Opposition*, Vol. 48, No. 2, 147–174.
- Müller, Jan-Werner (2016): *What is Populism?* University of Pennsylvania Press.
- Nyysönen, Heino (2018): The East is different, isn't it? – Poland and Hungary in search of prestige. *Journal of Contemporary European Studies*, Vol. 26, No. 3, 258–269.
- Palonen, Emilia (2009): Political Polarisation and Populism in Contemporary Hungary. *Parliamentary Affairs*, Vol. 62, No. 2, 318–334.
- Palonen, Emilia (2018): Performing the nation: the Janus-faced populist foundations of illiberalism in Hungary. *Journal of Contemporary European Studies*, Vol. 26, No. 3, 308–321.
- Pappas, S. Takis (2019): Populist in Power. *Journal of Democracy*, Vol. 30, No. 2, 70–84.
- Rogers, Samuel (2019): Hungarian authoritarian populism: a neo-Gramscian perspective. *East European Politics*, Vol. 36, No. 1, 107–123.
- Rooduijn, Matthijs (2018): State of the field: How to study populism and adjacent topics? A plea for both more and less focus. *European Journal of Political Research*, Vol. 58, No. 1, 362–372.
- Sata, Robert–Karolewski, Ireneusz Pawel (2019): Caesarean politics in Hungary and Poland. *East European Politics*, Vol. 36, No. 2, 206–225.
- Taggart, Paul (2000): *Populism*. Open University Press.
- Taggart, Paul (2006): Populism and representative politics in contemporary Europe. *Journal of Political Ideologies*, Vol. 9, No. 3, 269–288.
- Taggart, Paul–Kaltwasser, Rovira C. (2015): Dealing with populists in government: some comparative conclusions. *Democratization*, Vol. 23, No. 2, 345–365.
- Tallár Ferenc (2017): Populizmusok és demokráciák, avagy a politika újraácsolt színpada. *Politika-tudományi Szemle*, 26. évfolyam, 1. szám, 107–131.

- Stavrakakis, Yannis (2017): Discourse theory in populism research. Three challenges and a dilemma. *Journal of Language and Politics*, Vol. 16, No. 4, 523–534.
- Szikra Dorottya (2018): Welfare for the Wealthy The Social Policy of the Orbán-regime, 2010–2017. Friedrich-Ebert-Stiftung. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/14209.pdf>. Letöltés ideje: 2021. augusztus 7.
- Walter, Aaron T. (2017): The Good, Bad, and Ugly of Populism: A Comparative Analysis of the U.S. and Slovakia. *Slovak Journal of Political Sciences*, Vol. 17, No. 2, 166–183.
- Wilkin, Peter (2018): *Hungary's Crisis of Democracy: The Road to Serfdom*. Lexington Book.
- Zuk, Piotr (2018): Non-alternative reality? On the misery of the Left in Eastern Europe: the case of Poland. *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, Vol. 25, No. 1, 63–84.